

kendisine “el-Muzaffer” lakabını verdi. Endülüs'teki istikrar Abdülmelik zamanında da sürdü ve bu durum giderek Âmirîler'e karşı oluşan muhalefet cephesini pasifleştirdi. Halk, Hişâm'ın sahip olduğu makamın gerektirdiği mesuliyetleri üstlenmek yerine sarayda zevku safa içinde bir hayat sürmeyi tercih ettiğini düşünerek zamanla Âmirî idaresini benimsedi. Ancak Abdülmelik'in yerine geçen kardeşi Abdurrahman, babası ve kardeşinin yapmaya cesaret gösteremediği bazı icraatıyla bu gelişmeyi tamamen tersine çevirdi. Abdurrahman, kendisine verilen “el-Me'mûn” unvanıyla yetinmeyip “en-Nâsir” ve “el-Hâcibü'l-a'lâ” şeklinde iki unvan daha aldı. En önemlisi Hişâm'a baskı yaparak kendisini veliaht tayin etmesini sağladı ve bu kararın duyulması için Endülüs'ün her tarafına, hatta Mağrib'e mektuplar yollayarak halifenin adından sonra kendi adının anılmasını istedi. Bu gelişmeler, gerek Âmirîler'in muhalifleri gerekse ulemâ ve halk arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. III. Abdurrahman'ın torunlarından Muhammed b. Hişâm bu hoşnutsuzluktan faydalanarak ayaklandı ve Abdurrahman el-Âmirî'nin Leon Kralığı'na karşı sefere çıktığı bir sırada Kurtuba Sarayı'na girmeyi başararak II. Hişâm'ı tahttan indirip “el-Mehdî” unvanıyla kendini halife ilân etti (17 Cemâziyelevvel 399/17 Ocak 1009). Durumu öğrenen Abdurrahman el-Âmirî geri dönüp Kurtuba üzerine yürüdüysen de ordusu tarafından yalnız bırakıldı ve şehre varmadan öldürüldü (Receb 399/Mart 1009). Böylece Âmirîler sadece iktidarı kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda korkunç bir katliama uğramışlardır (bk. ÂMİRİLER). Abdurrahman'ın ölümü üzerine Endülüs'teki müslümanlar arasında Endülüs Emevî Devleti'nin çöküşüyle sonuçlanan kanlı bir mücadele başladı.

Mehdî bir taraftan Berberîler'in, bir taraftan da kendisini avama dayanmakla suçlayan ileri gelenlerin tepkisine mâruz kaldığından fazla tutunamadı. Çok geçmeden düşmanları ona karşı bir isyan başlattı. Zor durumda kalan Mehdi, iktidardan uzaklaştırdığı ve daha önce öldüğünü açıkladığı II. Hişâm'ı tekrar halife ilân ettiyse de isyanı bastıramadı ve Tuleytula'ya (Toledo) kaçtı. Âsiler, sarayı ele geçirip III. Abdurrahman'ın torunlarından Süleyman b. Hakem'i el-Müstâin-Billâh lakabıyla hilâfet makamına geçirdiler (17 Rebîulevvel 400/8 Kasım 1009). Meh-

dî, bir süre sonra Katalanlar'ın desteğiyle tekrar Kurtuba'ya girerek tahtı Süleyman'dan geri aldı (15 Şevval 400/1 Haziran 1010). Tahtın el değiştirmesi sırasında III. Abdurrahman'ın yaptırdığı Medinetüzzehra yağmalandı ve binlerce kişi öldürüldü. Ancak Mehdi ülkedeki siyasi istikrarsızlığın giderilmesi hususunda başarı sağlayamadı ve en yakın destekçisi vezir Vâzih tarafından öldürüldü (8 Zilhicce 400/23 Temmuz 1010); arkasından da II. Hişâm tekrar tahta çıkarıldı. II. Hişâm, üç yıl süren bu hilâfet döneminde de devlet işlerinin tamamen dışında kaldı. Kurtubalılar'a göre bu durumun yegâne sebebi vezir Vâzih idi, bunun için onun azlını sağladılar; ancak Hişâm bu durumda da hiçbir varlık gösteremedi. Bozulan siyasi istikrara bağlı olarak sosyal ve ekonomik dengeler iyice sarsıldı. II. Hişâm'ı tanımayan Süleyman el-Müstâin ve taraftarları bu arada daha da güçlendiler ve nihayet 403'te (1013) Kurtuba'ya girerek halifeyi tahtından indirdiler. Bu olaylar sırasında halk korkunç bir katliama mâruz kaldı; öldürülenler arasında en az altmış âlim de bulunuyordu.

II. Hişâm'ın âkıbeti hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları onun Süleyman'ın oğlu Muhammed tarafından öldürüldüğünü, bazıları da Süleyman devrinde (1013-1016) Kurtuba'da gizlenip daha sonra Kuzey Afrika'ya geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Bu son iddia, Emevî tahtına göz diken Sebte (Ceuta) hâkimi Ali b. Hammûd'un hâlâ hayatta olduğuna inanılan II. Hişâm'ın hakkını savunma bahanesiyle harekete geçmesine imkân vermiş ve Ali b. Hammûd yaptığı başarılı propaganda ile birçok taraftarı kazanarak amacına ulaşmıştır (bk. HAMMÛDÎLER). II. Hişâm'ın adı daha sonra bir defa da mülûkü't-tavâif döneminde Abbâdîler hânedanının kurucusu Ebû'l-Kâsım İbn Abbâd'ın, onun hayatta olduğunu ve Kurtuba'ya getirilerek tahta çıkarıldığını ilân etmesi üzerine gündeme geldi (426/1035). Ancak tahta çıkarılan kişi, Rabah Kalesi'ndeki bir mescitte müezzinlik yapan ve Hişâm'a çok benzeyen Halef el-Husrî adında biriydi (bk. HALEF el-HUSRÎ).

En kuvvetli ihtimale göre tahttan indirildiği zaman öldürülen II. Hişâm döneminde Medinetüzzâhire'nin temelleri atılmış (368/978) ve Kurtuba Ulucamii de aynı yıllarda genişletilmiştir. Devrin en büyük botanik âlimi İbn Cülcül II. Hişâm'ın özel doktoru idi.

BİBLİYOGRAFYA :

- Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/1966, s. 17; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zâhire*, VII, 55-60, 65, 70, 72, 73, 75, 78, 82, 83, 190; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 21; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Abdülvâhid el-Merrâküşî, *el-Mu'cib fi telhîşi ahbârî'l-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Uryân – Muhammed el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 45-66; İbnü'l-Kerdebûs, *Târîhu'l-Endelûs* (nşr. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî), Madrid 1971, s. 62; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 155-157, 181, 193-201, 210, 216; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 253-301; III, 3 vd., 38-46, 50-60, 90-91, 100-122, ayrıca bk. İndeks; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. M. Ebû Dîf), Fas, ts., s. 120-127; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 58-92; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 151; *Zikru bilâdî'l-Endelûs* (nşr. Luis Molina), Madrid 1983, s. 173-195; R. Dozy, *Historia de los musulmanes españoles*, Madrid 1984, III, 108 vd.; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelûs*, Kahire 1969, I/2, s. 517 vd.; A. Chejne, *Historia de España musulmana*, Madrid 1980, s. 44 vd.; S. M. İmadduddin, *Muslim Spain*, Leiden 1981, s. 31, 37, 60-61, 112, 146, 168, 171-172, 180, 193, 221; Abdülmecîd Na'nâf, *Târîhu'd-devleti'l-Emevîyye fi'l-Endelûs*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye), s. 419-495; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fetullah), VIII, 85; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party-Kings*, Princeton 1985, s. 38-41, 65-67, 70-72, 118-119, 142, 156-157, 175, 178-179, 197; E. Lévi-Provençal, *España musulmana*, Madrid 1987, IV, 397 vd.; a.mlf., “Mansur”, *İA*, VII, 302-304; a.mlf., “Mehdî”, *a.e.*, VII, 482-483; D. M. Dunlop, “Hişâm II”, *EP* (İng.), III, 495-496.

MEHMET ÖZDEMİR

HİŞÂM III

(هشام)

Ebû Bekr el-Mu'ted-Billâh
Hişâm b. Muhammed b. Abdülmelik
b. Abdurrahmân el-Ümevî
(ö. 428/1036)

Endülüs Emevî Devleti'nin
son halifesi
(1027- 1031).

364'te (974-75) Âtib adlı bir câriyeden doğdu. III. Abdurrahman'ın küçük torunu Muhammed b. Abdülmelik'in oğludur; hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Endülüs Emevî Devleti'nde yönetime hâkim olan Âmirîler'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra (399/1009) tahta çıkan Emevî hânedanı mensuplarının Endülüs'ün içine sürüklediği krizi çözmede yetersiz kalmaları, Şif Hammûdîler'e Kurtuba'yı ele geçirerek kendi halifeliklerini ilân etme fırsatını verdi. Ancak onların da başarı sağlayamaması üzerine Ebû Hazm Cehver b. Muhammed b. Cehver'in başkanlığında Kurtuba eşrafı iktidarın bir defa daha Emevîler'e iadesini kararlaştırdı ve bu karar doğrultusunda, IV. Abdurrahman el-Murtazâ'nın öl-

dürülmesinin (409/1018) ardından Endülüs'ün kuzeydoğusundaki Hısnü (Kasrû)'l-bunt (Alpuente) hâkimi Abdullah b. Kâsım el-Fihri'ye sığınmış bulunan kardeşi Hişâm b. Muhammed'e biat edildi (25 Rebülâhîr 418/4 Haziran 1027).

Hişâm, Kurtubalılar'ın daha önceki yöneticilere karşı davranışlarını dikkate alarak kendisine yapılan halifelik teklifini tereddütle kabul etti ve Kurtuba'ya iki buçuk yıl sonra gitti (Zilhicce 420/Aralık 1029). Kurtubalılar sıkıntılarının hafifletmesini umarak Mu'ted-Billâh lakabını almış olan yeni halifenin gelişini sevinçle karşıladılar ve kendisine daha önce yaptıkları biatı yenilediler. Ancak iyi niyetli fakat kararsız, tembel ve eğlenceye düşkün bir kişiliğe sahip bulunan Hişâm, hakkında beslenen umutları gerçekleştirebilecek nitelikte bir devlet adamı değildi; nitelik idareyi, hâcibliğe getirdiği mevâliden Ebû'l-Âsî Hakem b. Saîd el-Kazzâz'a teslim etti. Bu kişinin, etrafına topladığı fırsatçı kimselerle birlikte hazinenin gelirlerini arttırma bahanesiyle tüccarlara baskı yapması ve halk tarafından sevilmeyen fakih İbnü'l-Ceyyâr'ın tavsiyesine uyarak camilerin gelirlerine el koymak istemesi, özellikle de Kurtuba eşrafı ile iyi ilişkiler kuramaması durumu daha da kötüleştirdi. Zevk ve eğlenceye dalan Hişâm ise halkın ve eşrafın sıkıntılarından tamamen habersiz bulunuyordu. Bunun üzerine Kurtubalılar, Hişâm'ın yerine son derece cahil bir kişi olan amcasının oğlu Ümeyye b. Abdurrahman'ı geçirmek amacıyla ayaklandılar ve hâcib Hakem b. Saîd'i öldürdükten sonra Ümeyye'yi saraya götürüp henüz kimse biat etmediği halde hilâfet makamına oturtular. Bu sırada sarayın bazı bölümleri yağmalanmaya başladıysa da vezir Ebû Hazm Cehver'in müdahalesiyle hareket durduruldu. Bu gelişmeler olurken yine sefahat âleminde bulunan Hişâm, halkın etrafını kuşatmış görünce canına kıyılmaması için yalvararak ailesiyle beraber sarayın bir kulesine sığındı. Fakat olayın arkasından camide toplanan eşraf, halifelik makamının otoritesini yitirerek siyasî ihtirasların tatmin aracı haline geldiğine ve bu sebeple artık gereksiz olduğuna, ilga edilerek bütün Emevî hânedanı mensuplarının şehirden sürülmesine karar verdi ve idareyi Vezir Ebû Hazm Cehver'in başkanlığında kurulacak bir şûra meclisine havale etti. Karar hemen uygulandı ve halkın tahta oturduğu Ümeyye b. Abdurrahman da dahil hânedan üyelerinin tamamı şehirden çıkarıldı. Böylece Endülüs Emevî Devleti yıkılmış oldu (18 Zilhicce 422/6 Aralık 1031).

Kurtuba yakınındaki bir kaleye hapsedilen III. Hişâm bir süre sonra buradan kaçarak Hûdîler'in yönetimindeki Lâride'ye (Lerida) sığındı ve Safer 428'de (Aralık 1036) orada öldü. Tahttan indirilmesinden sonra da mülûkû't-tavâiften bazıları meşrûyetlerini ispat etme için paralarına onun adını koydurmayı sürdürmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/1966, s. 27 vd.; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 158-159; Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîsi ahbârî'l-Magrib* (nşr. M. Saîd el-Uryân - Muhammed el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 87-89; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 55-56, 123, 158-159; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 145, 146, 155, 185; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. M. Ebû Dîf), Fas, ts., s. 137, 142-144; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 138-140; İbn Haldûn, *el-'İber*, IV, 329 vd.; *Zikru bilâdi'l-Endelüs* (nşr. Luis Molina), Madrid 1983, s. 212; R. Dozy, *Historia de los musulmanes españoles*, Madrid 1984, III, 280-283, 285-291; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1969, I/2, s. 668 vd.; Abdülmecid Na'naî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye fi'l-Endelüs*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye), s. 528-531; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 88; D. Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party-Kings*, Princeton 1985, s. 78-81, 153, 179; a.mlf., *The Caliphate in the West*, Oxford 1993, s. 27, 32-33, 38-39, 45, 48-49, 99-102, 137-138, 146-147, 150-152, 159; E. Lévi-Provençal, *España musulmana*, Madrid 1987, IV, 484-486; D. M. Dunlop, "Hişâm III", *EP* (İng.), III, 496.

MEHMET ÖZDEMİR

HİŞÂM b. ABDÜLMELİK

(هشام بن عبدالمك)

Ebû'l-Velid Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân (ö. 125/743)

Emevî halifesi
(724-743).

72 (691-92) yılında Medine'de (veya Dimaşk) doğdu. Babası Abdülmelik b. Mervân ona Mansûr adını vermişse de annesi Âişe'nin koyduğu Hişâm ismiyle tanınmıştır. Hişâm'ın, 102 (720-21) yılında Halife Yezîd b. Abdülmelik tarafından kendi oğlu on bir yaşındaki Velid ile birlikte veliaht tayin edildiği, veliahtlığı sırasında devlete karşı ayaklanan Hâricî lideri Ukfan'ın üzerine gönderildiği ve onu savaşa gerek kalmadan isyandan vazgeçirdiği bilinmektedir. Hişâm b. Abdülmelik hem fetihlerin hem de iç karışıklıkların çok yoğunlaştığı bir dönemde hüküm sürmüştür. Ülkenin her yerinde gayri Arap unsurlara (mevâlî) karşı Arap milliyetçiliği fikri güç kazandığı gibi özellikle Arap kabilelerinden Kelbîler'le Kaysîler arasında

da kabilecilik taassubu had safhaya ulaşmıştı. Ayrıca Şiîler'in ayaklanması, Abbâsî dâîlerinin propagandaları ve Hâricîler'in devleti sarsan isyanları onun devrinde meydana gelmiştir.

Hişâm halife olduktan sonra Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi Ömer b. Hübeyre'nin yerine Irak genel valiliğine tayin etti. Bu sırada Horasan'daki İslâm ordusu Fergana ve Belh istikametinde ilerlemekteydi; ancak Taşkent kuşatması sırasında Türgiş Hanı Su-lu'nun baskınına uğradı ve ağır kayıplar vererek Hucend'e döndü. Arap kabileleri arasındaki rekabet müslümanların başarısızlığına yol açmış ve 106 (724-25) yılında Mâverâünnehir'de üstünlük Türkler'e geçmişti. Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin Horasan valiliği zamanında da Araplar Toharistan bölgesine pek çok sefer düzenlediler; ancak hiçbirinde başarı kazanamadılar. Esed b. Abdullah kötü yönetiminden dolayı Halife Hişâm tarafından 109'da (727) azledildi. Yerine getirilen Eşres b. Abdullah es-Sülemî ise hem müslümanlar hem gayri müslimlerden cizye aldığı için yerli halkın Türkler'le birleşerek ayaklanmasına sebep oldu. Eşres, Ceyhun nehrini geçerken Âmul yakınlarında Türkler karşısında ağır kayıplar verdi. Daha sonra Hâris b. Süreyc'in gayretleriyle kurtulan (110/728-29) İslâm ordusu buradan Buhara'ya yönelmişse de yolda yine Türkler'in baskınına uğramış ve imha edilmekten Halife Hişâm'ın Cüneyd b. Abdurrahman el-Mürri kumandasında gönderdiği yardımcı kuvvet sayesinde kurtulabilmiştir (111/729-30). Eşres b. Abdullah'ın yerine vali tayin edilen Cüneyd el-Mürri, Beykend yakınlarında Türkler'le yaptığı savaşta galip geldi ve hakanın oğlunu (veya yeğeni) esir alıp Hişâm'a gönderdi. 112 (730) yılında Türkler'in Semerkant'ı kuşatması üzerine vuku bulan Geçit Savaşı'nda (Vak'atü's-Şi'b) Cüneyd'in ordusu ağır zayıyat vermekle birlikte şehri kurtardı; Ramazan 113'te de (Kasım 731) Buhara kuşatmasını kaldırmayı başardı. Bu arada halife, Cüneyd'in isteği üzerine ağır savaş malzemeleriyle donatılmış Basralı ve Küfeliler'den oluşan 10'ar bin kişilik iki orduyu Amr b. Müslim ile Abdurrahman b. Nuaym'ın kumandasında yardıma gönderdi.

Cüneyd el-Mürri'nin 116'da (734) Horasan valiliğinden azledilerek yerine Âsım b. Abdullah'ın getirilmesi üzerine Mürcie mezhebinin silâhlı propagandistlerinden Hâris b. Süreyc bölgedeki mevâlinin haklarını savunmak amacıyla baş kaldırdı. Aslında, Emevîler tarafından ikinci sınıf in-